

V BENEČIJO

Marjan Luževič*

Povzetek

Prispevek ne želi biti načrt ali opis priprave na geografsko ekskurzijo v Benečijo. Obiskovalcu teh odmaknjenih in tudi geografom slabo poznanih krajev pa prispeva k pripravi na pot in mu ob tem predstavi pomembna dejstva o starejši in novejši zgodovini teh krajev, pa tudi o sedanji podobi Benečije in življenju Slovencev v njej.

Ključne besede: Soška dolina, Kolovrat, Nadiška dolina, Landarska jama, Špeter Slovenov, Čedad, Čenta, Terska dolina Barda, slovenska manjšina.

TO SLAVIA FRIULANA

Abstract

This contribution is not intended to be a plan or description of preparation for a geographical excursion to Slavia Friulana. However it could serve the visitor to these remote and also geographically little-known places as preparation for the journey and at the same time offer relevant facts regarding the distant as well as more recent history of these places; besides it could also offer an illustration of the present-day Slavia Friulana region and the life of the Slovenes inhabiting it.

Keywords: Soča valley, spinning wheel, Natisone Valley, San Giovanni d'Antro Cave, San Pietro al Natisone, Cividale, Tarcento, Torre Valley, Barda, the Slovenian minority.

Uvod

Pri pripravi tega zapisa sem poleg večkratnega obiska Benečije uporabil predvsem vodniški priročnik Videmsko, ki ga je v letu 2014 izdalo LGD, njegova avtorja pa sta naša kolega geografa Andrej Bandelj in Primož Pipan. V veliko pomoč mi je bil tudi zbornik Terska dolina, predvsem s prispevki prof. Viljema Černa in dr. Jurija Kunaverja. Dragoceno je tudi starejše besedilo o Beneški Sloveniji avtorja Simona Rutarja, za boljši vpogled v novejšo zgodovino teh krajev pa je treba brati tudi knjigo Mračna leta Benečije, izdano leta 1998 v Cankarjevi založbi.

Gorenjski geografi smo junija 2014 odšli na ekskurzijo v Benečijo, na skrajni zahodni rob, kjer še vztraja slovenska manjšina. Po vožnji skozi Baško grapo smo našo pot začeli z vzponom iz Volče na Kolovrat, ki se dviga med Soško dolino in vzhodno Benečijo. Od tam smo se spustili proti Kobaridu, v Nadiško dolino in v Landarsko jamo. Nadaljevali smo skozi Špeter Slovenov, se razgledali po Čedadu(3), nato pa smo se odpeljali ob robu Furlanije (4) proti Čenti (Tarcento) in v središče Terske doline (5), v Bardo (Lusevera). Vračali smo se čez Učjo v Žago in čez prelaz Predel v Kranj.

* Marjan Luževič je prof. geografije in sociologije v pokoju.
Marjan.Luzevic@guest.arnes.si

Na poti smo bili 15 ur, kar je za ekskurzijo z dijaki odločno preveč, bralci tega prispevka pa dobijo namig, kako pot po teh krajih prilagoditi svojim potrebam.

Vzpon na Kolovrat (1) obiskovalca po 10 kilometrih dobre ceste in 800 metrih višinske razlike nagradi z odličnimi razgledi na vzhod (a) proti Tolminski kotlini in v ozadju Čepovanu in Banjšicam, na sever (b) proti Krnu in njegovim sosedom, na zahod (c) v Soško dolino proti Kobaridu in proti grebenu Breginjskega Stola, na jug (č) pa proti vzhodni Benečiji, dolini Idrije in Kambreškemu.

Slika 1: Volče v Tolminski kotlini, zadaj Banjšice in Čepovan.

Slika 2: Krn, pod njim vas Vrsno, na levi Drežnica.

Slika 3: Soška dolina, Kobarid, nad njim Breginjski Stol, Kanin.

Slika 4: Pogled s Kambreškega na Matajur (levo), ob njem Kuk in Kolovrat.

Kolovrat je gotovo v Posočju najprimernejši kraj na prostem za celovitejšo predstavo dogajanja v 1. svetovni vojni na soški fronti, predvsem o 12. soški ofenzivi. Prav na Kolovratu se je dogajala ena ključnih bitk. Muzej na prostem, ki je postavljen na vršnem grebenu Kolovrata (Za gradom) nas seznani s tukajšnjimi dogodki ob koncu oktobra 1917.

Tokrat nas zanimajo predvsem razgledi proti Benečiji. Na koti 1114 metrov (Na Gradu), pomembni strateški točki v 12. soški ofenzivi (po 2. vojni je tu potekala meja med Slovenijo in Italijo) imamo odličen pogled proti Kambreškemu na JZ, močno zaraščnemu svetu Kanalskega Kolovrata, pod njim globoko dolino mejne reke Idrije, ki izvira nekje pod nami, ter obsežnemu pobočju proti jugu in JZ pod pobočji Matajurja, ki se dviga zahodno od nas. Ta dežela pod nami je vzhodna Benečija oziroma svet Nadiških dolin, ki se odpirajo proti osrednji dolini Nadiže. Številne vasi, raztresene po pobočjih, so bile naseljene izključno s slovenskim prebivalstvom, saj so sosednji Furlani ostali v nižini. Danes je ta svet močno zarašččen in od nekdanjih obdelovalnih teras ni ostalo nič, vasi pa so v večini prazne. Mnoge hiše s tipično arhitekturo (enako kot v Breginju), so sicer lepo obnovljene, njihovi novi lastniki pa so prišli iz Furlanske nižine, ki sem prihajajo le na počitnice.

Slika 5: Vas Gorenji Tarbij v vzhodni Benečiji nad dolino Idrije. (Prosim, zamegliti registrsko tablico na avtomobilu)

BENEŠKA SLOVENIJA obsega hriboviti svet nad Furlansko nižino, med dolino Idrije na vzhodu in dolino Tilmenta na zahodu. Geografsko jo delimo na tri enote:

- porečje Tera in sosednjih dolin –zahodno beneškoslovensko hribovje;
- porečje Nadiže – vzhodno beneškoslovensko hribovje. Sloveniji danes pripada del vzhodne Beneške Slovenije – vasi v Breginjskem kotu: Borjana, Stanovišče, Podbela, Homec, Breginj, Logje, Robidišče in Livek;
- dolina Idrije – desni breg;

Mnogi k Beneški Sloveniji prištevajo tudi Rezijo, čeprav leži onstran verige Muzcev.

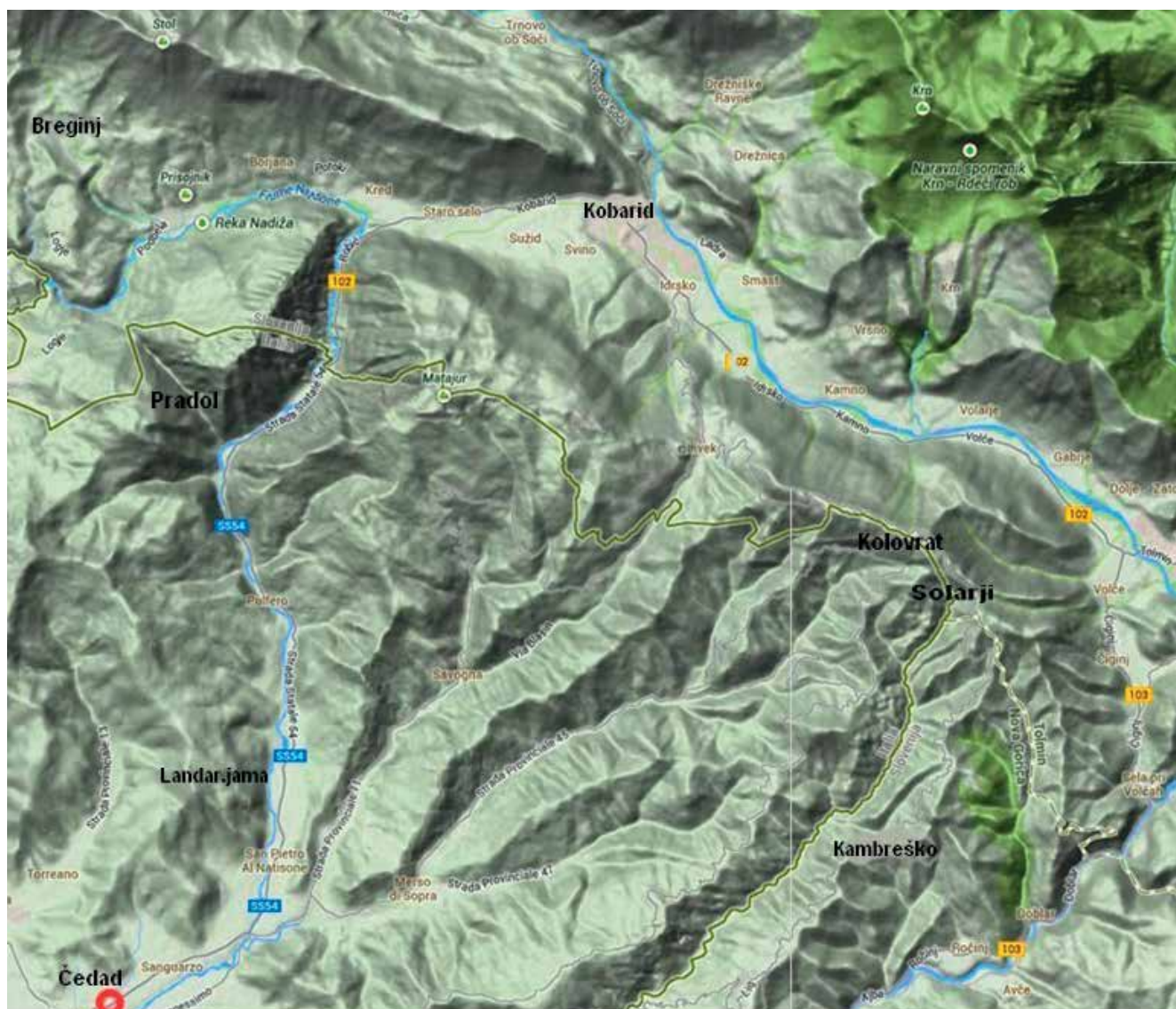
Domače prebivalstvo se je v celotni Benečiji v sto letih skrčilo s približno 30.000 na približno. 15.000 prebivalcev, med njimi pa je le malo mladih. Vzroki za množično izseljevanje so bili pred prvo svetovno vojno ekonomski, predvsem po drugi svetovni vojni pa tudi politični, saj je italijanska oblast v tej obmejni pokrajini ustvarjala klimo izrednih razmer zaradi »komunistične nevarnosti« na vzhodni meji.

NADIŠKE DOLINE so doline ob osrednji dolini Nadiže (lokalno ime Nediža) in rek, ki se odpirajo proti Nadiški dolini: Aborna, Kozca, Reka in Idrija, ki vse pritekajo s pobočij pod Matajurjem in Kolovratom. Nadiža izvira pod dolgim grebenom Stola med Breginjem in Brezjem. Je ena najčistejših in

najtoplejših alpskih rek, turkizno modra in hudourniškega značaja. Svet ob Nadiži postaja vse privlačnejši za turistični obisk, kamp Podbela raste iz leta v leto. Ob vznožju Matajurja Nadiža zavije proti jugu, pri Robiču naredi velik ovinek s prodišči, nato zapusti široko ledeniško dolino in se prebija skozi pet kilometrov dolgo sotesko med pobočji Matajurja in Mije. Zanimivo je vprašanje, zakaj teče na jug, in ne proti vzhodu v Sočo pri Kobaridu. Teorije o tem so različne; po eni naj bi velik skalni podor s severnih pobočij Matajurja, imenovan Molida, zaprl tok nekdanje Nediže proti vzhodu in jo usmeril na jug. Po mnenju dr. Jurija Kunaverja je preusmeritev Nadiže na jug posledica zadenjske erozije »prareke Nadiže« vse od Štupice (Stupizza) navzgor. Ta reka je nekoč tekla skozi danes suho dolino Pradol, dolgo približno štiri kilometre. Ta suha dolina je bila nekoč najbližja pot domačinom Breginjskega kota, ki so proti Čedadu tovorili svoje pridelke in kurjavo za prodajo. Pri Špetru Slovenov Nediža ponovno priteče v ravninski svet na robu Furlanske nižine, njen tok pa je ujet v konglomeratne sklade, v katere je vrezala koritasto strugo. Pridružijo se ji pritoki izpod Matajurja in Kolovrata – Aborna, Kozca, Arbeč. Ko Nediža priteče v ravninski svet, se njene vode v produ izgubljajo. Poleti je tako njena struga marsikdaj suha, njeno ime pa postane Natisone, (furlansko Nadison). Pot, dolga 60 kilometrov, se konča v reki Ter (Torre), ki teče v Sočo.

Karta 1:
Beneška Slovenija

Vir: <http://www.parks.it/parco.prealpi.giulie/map.php>

Zanimivo je, da je po Nadiški dolini od leta 1916 do 1932 od Čedadada do Kobarida vozil tudi vlak, najprej za oskrbo italijanske vojske na soški fronti, nato pa za potniški promet vse do leta 1932, ko so progo ukini- li. Dolina Nediže je bila sicer že iz obdobja Julija Cezarja, ustanovitelja Čedadada, zelo pomembna trgovska pot od morja in furlanske nižine proti Soški dolini in v Noricum.

Po Nadiški dolini se peljemo ob levem bregu reke skozi vasi, ki imajo ob italijanskih tudi slovenska imena – Štupica, Podbonesec, Lipa, Petjag, Bjač, Špeter Slovenov, Most. Od leta 2001 je z Zakonom o jezikovni zaščiti slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini pravno urejen status manjšine v 32 občinah na Tržaškem, Goriškem in v Videmski pokrajini, kamor se štejejo tudi Benečija, Rezija in Kanalska dolina. Zaščitni zakon zajema občine, kjer njegovo uporabo **zahteva** najmanj tretjina občinskih odbornikov oz. najmanj 15 odstotkov volivcev.

Landarska jama (po domače Sveti Ivan v čele) je pribežališče človeka že tisočletja, od srednjega veka pa tudi kultni prostor, romarski kraj in sve- tišče Beneških Slovencev. Ta kraški spodmol je bil nekoč bivališče lede- nodobnega človeka, pozneje pa zatočišče pred napadi sovražnikov. V 15. stol. sta umetnika Andrej in Jakob iz Škofje Loke tukaj postavila skromno gotsko cerkvico za Beneške Slovence, »ki so vajeni klečati na golih tleh«, kot pravi Ivan Trinko. Ta kraj je še danes pomembno svetišče za Slovence z obeh strani meje, kot tudi za druge.

Špeter Slovenov

Osrednji kraj vzhodnega dela Benečije oziroma Nadiških dolin je **meste- ce** Špeter Slovenov (San Pietro al Natisone). Leži na terasi levega brega Nadiže, na odlični geografski poziciji, kjer se razmeroma ozka dolina Nadiže odpre v široko furlansko nižino. Domačini so kraju vedno rekli le Špietar. Je sedež istoimenske občine s približno 2200 prebivalci, ki poleg Nadiške doline obsega še sosednjo dolino Aborne. Več kot 80 odstotkov prebivalstva je slovenskega, zato so dvojezično šolo ustanovili že l. 1984, ki pa uradno ni bila priznana, zato se mnogi vanjo niso vključevali. Danes je dvojezično šolsko središče, ki vključuje vrtec, osnovno in nižjo srednjo šolo. Obiskuje ga okoli 200 učencev in je najpomembnejša ustanova za Slovence v kraju. Uradno je bila šola priznana leta 2001s sprejetjem zaščitnega zakona za Slovence. Šele to dejanje italijanske oblasti je pomenilo, da Italija prizna zgodovinsko navzočnost slovenske manjšine na tem ozemlju. V času fašizma so namreč v kraju (na severnem robu naselja) postavili veliko učiteljišče, v katerem so poučevali samo učitelji z juga Italije, da bi tudi skozi šolski sistem poitaljanili prebivalstvo. Kljub vsemu jim to ni uspelo. Na južnem delu Špetra, tik ob Nadiži, je zaselek Škurin (San Quirino), kjer stoji cerkev sv. Kvirina.

Beneški Slovenci pod Benečani

Položaj Beneških Slovencev je bil najboljši v času Beneške republike. Leta 1420 je prenehala posvetna oblast oglejskega patriarhata in Furlanija ter obrobno hribovje na severu z izključno slovenskim prebivalstvom sta pri- šla pod oblast Beneške republike. Beneška Slovenija je postala nekakšna »vojna krajina« in tudi razmejitveno ozemlje med germanskim in roman- skim svetom. Slovenci so bili tako že leta 1492 pohvaljeni, „da zvesto čuvajo tamkajšnje gorske prehode in jih dobro stražijo pred „barbarski-

Slika 6: Cerkev sv. Kvirina v Škurinu. Cerkev sv. Kvirina je za Beneške Slovence zgodovinsko pomembna. V času Beneške republike so se tu sestajali prebivalci Nadiških dolin, ki so »na sosednjih« uresničevali lokalno samoupravo. Habsburžani so jim to samoupravo ukinili, v spomin na tradicijo pa se še danes tu enkrat letno zberejo prebivalci iz vzhodnega dela Benečije s prapori. Cerkev je zanimiva tudi zato, ker jo je leta 1493 postavil stavbenik Petrič iz Škofje Loke, o čemer govori napis v gotici na kamniti plošči na vogalu cerkve.

mi“ narodi“. Beneški senat je Slovincem zagrozil, da „ne smejo nikogar pustiti čez te prehode, zlasti v času kuge zavrniti vsakega, naj ima zdravniško spričevalo ali ne, ki bo prihajal iz Koroške, Kranjske, iz Štajerske, Dunaja, Avstrije sploh, iz Ogrske in Poljske“. Slovenci so to službo vestno opravljali, za vso dolgo mejno črto pa so potrebovali le 200 mož, ki so na stražo prihajali vsak dan. Beneška Slovenija tako ni bila dolžna Beneški republiki dajati vojakov in niti ne davkov ali kakih drugih dajatev. Slovenci so imeli sami v rokah sodno in upravno oblast. Poleg tega so bili tudi oproščeni carine, cestnine za živali, kot tudi davščin. Ko je po propadu Beneške republike to ozemlje prišlo pod Avstrijo, so to službo in privilegije izgubili, zato so Beneški Slovenci leta 1866 ob nastanku Kraljevine Italije glasovali zanjo v upanju, da se jim bo njihov avtonomni status povrnil, kar pa se seveda ni zgodilo, še več, italijanska država je že tedaj začela z ukrepi italijanizacije Slovencev, v času fašizma pa je ta politika postala neznosna. Ta politika se je nadaljevala tudi v času po drugi svetovni vojni.

Čedad (Cividale del Friuli, furlansko Cividat), je mestece ob Nadiži, ki leži le 17 km od meje s Slovenijo na robu Furlanske nižine. Ima okoli 12.000

Slika 7: Kamen, ki je simbol avtonomije Beneških Slovencev. Na njem je napis: »Tle se vsako leto ponavljajo soslednje, s katerimi so se Beneški Slovenci avtonomno upravljali skozi 1000 let«. Beneški Slovenci so leta 1975 na Kamenici postavili simbolno »banko«, kamen ob katerem so nekoč uresničevali svojo avtonomijo, ter se ob njem v sedemdesetih in osemdesetih letih vsako leto množično zbirali. To je zelo motilo italijanske nacionaliste, ki so srečanja ovirali in tudi poškodovali napis na kamnu. Tudi takšni dogodki so položaj Beneških Slovencev močno obremenili, a so kljub temu ohranili svoj jezik in kulturo predvsem po zaslugi rojakov, ki so z znanjem, ljubeznijo do svojega rodu in s pogumom večinskemu narodu vedno znova dokazali svoj prav.

prebivalcev, od tega je 30 odstotkov Slovencev. Mesto nikoli ni bilo del slovenske Benečije, ker so prodor Slovencev v nižino ustavljali Langobardi

Prvotno keltsko naselje je nastalo ob Nadiži. V času rimskega imperija je leta 50 pr. n. št. Julij Cezar dal ustanoviti mesto Forum Julii kot utrdbo na poti od morja proti severu. Tedaj je nastalo tudi ime celotne pokrajine (Friuli) in tudi Julijskih Alp. Po padcu rimskega imperija je Čedad najprej pripadal bizantinskemu cesarstvu, po prihodu Langobardov v te kraje pa je leta 568 Čedad postal središče furlanskega vojvodstva vse do konca 8. stoletja, ko so tod zavladali Franki. Tako je Furlanija prišla pod oblast Svetega rimskega cesarstva in oglejskih patriarhov, kar je trajalo vse do prihoda Benečanov l. 1421. Langobardi so zadrževali prodor slovanskih ljudstev v nižino in ob langobardskem obrambnem pasu se je ustalila romansko-slovenska jezikovna meja, ki je ostala vse do danes. O spopadih med Langobardi in Slovani piše v 8. stol. langobardski kronist Pavel Diakon, ki s tem prvi zapisal zgodovinsko navzočnost slovenskih prednikov na tem prostoru.

Čeprav langobardski, je Čedad danes tudi središče Beneških Slovencev, ki imajo tukaj več slovenskih organizacij: časopis Novi Matajur, Svet slovenskih organizacij, Slovenci po svetu in druge.

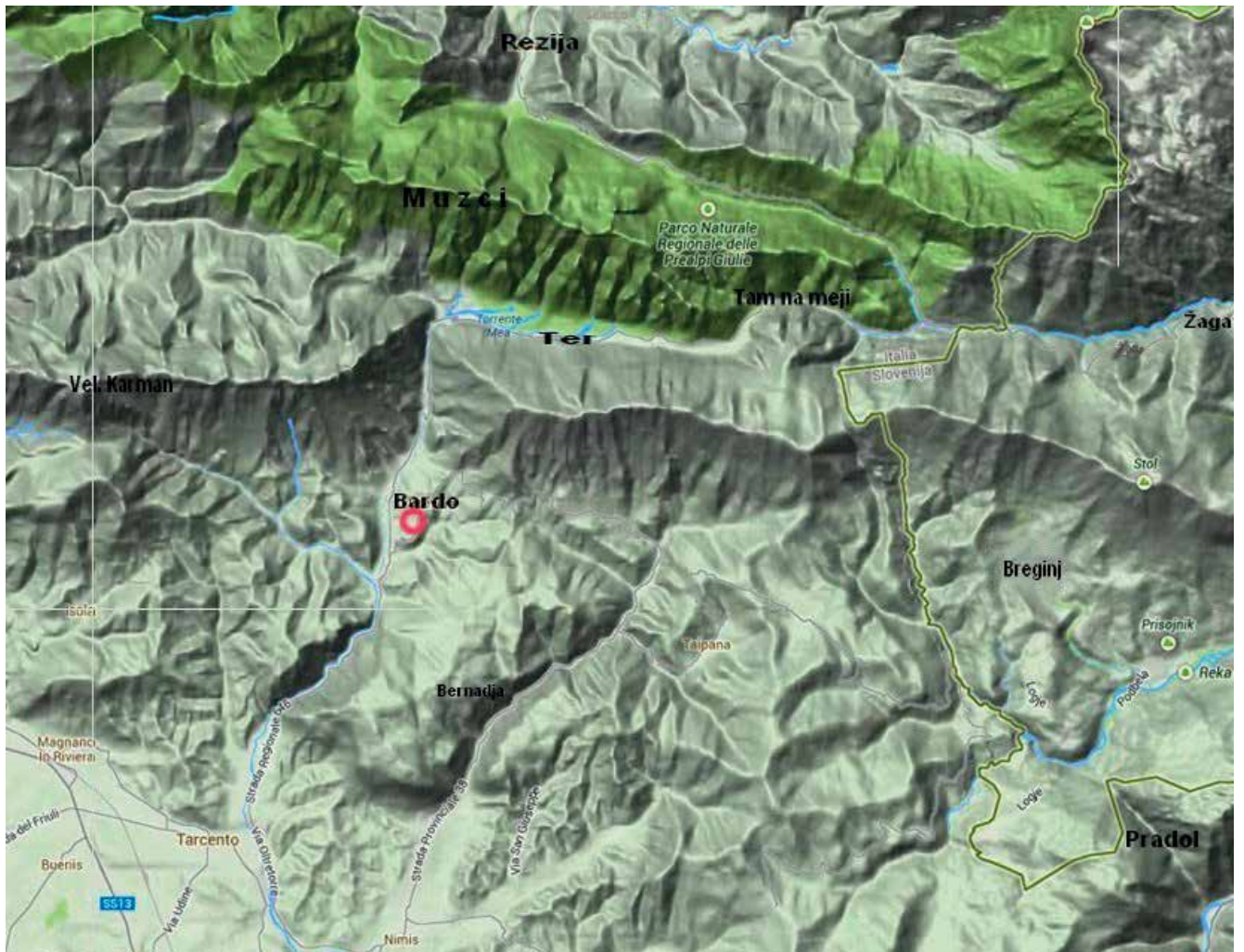
Slika 8: Čedad največkrat slikajo s slikovitim Hudičevim mostom, ki se pne nad konglomeratnimi koriti Nadiže.

Zaradi slavne langobardske zgodovine je mesto od leta 2011 tudi na seznamu dediščine Unesca. Naše pozornosti so vredni predvsem Stolnični trg (Piazza del Duomo); Pretorska palača (Palazzo dei Provveditori Veneti), Katedrala Santa Maria Assunta, Museo Cristiano, Mestna hiša, kip Julija Cezarja, Keltski hipogej, Trg Pavla Diacona. Skozi mesto se sprehodimo do ulice Ivana Trinka, kjer ob domu Kulturnega društva Ivan Trinko stoji tudi kip, posvečen temu možu, rojenemu v vasi Tarčmun pod Matajurjem. Bil je duhovnik, filozof, vsestranski umetnik, ob tem pa v Italiji velika moralna avtoriteta v boju Beneških Slovencev za obstoj.

V vzhodni Beneški Sloveniji ob robu Furlanske nižine ležijo še mesteca Fojda (Faedis), Ahten (Attimis), Neme (Nimis), Čenta (Tarcento), kjer je bil delež Slovencev med prebivalci vseskozi manjši. Slovenci so se tukaj veliko hitreje prilagodili večini, ki je bila furlanska ali italijanska. Zaščitni zakon o manjšini danes velja le za mesti Ahten in Fojda.

Terska Beneška Slovenija

Doline, ki jih ustvarjajo reka Ter in njeni pritoki Karnahtha, Reka, Malina in Mališčak, se imenujejo s skupnim imenom Terske doline in so najzahodnejši del Beneške Slovenije.

Karta 2: močje doline reke Ter s središčem v Bardu (Brdo). Vir: <http://www.parks.it/parco.prealpi.giulie/map.php>

Nadiške doline in Terske doline predstavljajo prehoden svet iz ravníc Furlanske nižine v predalpski in celo alpski svet. Relief je pretežno nagnjen proti jugu, površje pa je močno razrezano s številnimi grapami in dolinami. Gre za tipičen rečni relief, ki pa je bil tudi ledeniško preoblikovan z morenskimi nanosi. Proti severu je Terska dolina zaprta z dvema gorskima masivoma – prva, nižja stopnja teče od Brieškega Jalovca (Montemaggiore) do Velikega Karmana (M. Chiampon), reka Ter pa je skozi ta masiv utrla svojo ozko sotesko. Še bolj severno je višji masiv Muzcev, visok okrog 1800 m in ostro nazobčan. Izpod teh grebenov pritekajo vode Tera. Vsa pobočja Muzcev so del nariva od severa, na stiku Evrazijske in Jadranske plošče. Pobočja skladov se spuščajo proti severu, južna, neskladna pobočja pa so prepadna. Gorski nizi na severu so geološko iz apnencev, peščenjakov, breče in konglomeratov, nižji svet hribovij in gričevij proti jugu pa je pretežno iz eocenskega, neodpornega fliša, zato je relief tudi tako močno erodiran. Ta flišni pokrov pa ni homogen, saj je svet vzhodno od Čente planota Barnadija, ki je iz apnenca, zato je ta svet kraški. Pri vasi Zavarh so kraške jame Vigant, Dovica in Nova zavarška jama, ki po obsegu sodi med največje jame v Italiji. Ta kras se je oblikoval v ledeni dobi, ko je planoto prekrival ledenik, voda od taljenja ledu pa je pronicala v apnenčasto podlago.

Podnebje v Terski dolini je tipično submediteransko, s povprečno januarsko temperaturo +2 °C, v juliju pa +20 °C. Padavin je okoli 1300 mm (velja za kraj Bardo), največ v juniju in najmanj v februarju. Veliko več padavin pa pade na Muzcih, ki so izrazita orografska pregrada za vlažen zrak z juga. Tu so izmerili tudi že več kot 6000 mm padavin.

Slika 9: Pogled z Zavarha proti Bardu in soteski Tera v grebenu, ki teče od Breginja do V. Karmana. Tersko dolino na severu zapira greben Muzcev.

Rečno omrežje je dokaj razvejano, večina voda pa izvira izpod Muzcev, kjer se vode zbirajo v vznožju, poniknejo v produ in meliščih, na dan pa privrejo šele pred grebenom Brieški Jalovec – V. Karman. Reka Ter dobi v ravninskem delu močne pritoke Karnahtha, Malina, Breg, Bistrica, Torjanska Bistrica, na Doberdobskem krasu pa se Teru na poti do Soče pridruži še Nadiža.

Cesta iz Terske doline v Soško dolino se pod Muzci vzhane na prelaz Tam (861 m) na meji, ki je razvodje med vodami Tera in pritoki Soče – Beli potok in Učja.

Večji del območja Terskih dolin in Rezije je od leta 1996 Naravni park Julijskih Predalp (Prealpi Giulie), obsega pa okrog 100 km². Zaradi velike namočenosti in relativno majhnih temperaturnih razlik, ki so odraz submediteranskega tipa podnebja, je rastlinstvo bogato in raznoliko, sicer pa ozemlje pokrivajo obsežni gozdovi bukve in iglavcev. Varstvena zakonodaja v parku je podobna tisti v TNP, sedež parka pa je v Ravanci.

Slika 10: Vasica Podbardo pod grebenom Velikega Karmana, za njim pa je že dolina Tilmenta

Beneška Slovenija je svet, ki je naravno razmejen z gorskimi masivi na severu in z odprtostjo proti jugu. Zato je tukaj nastala naravna meja med Beneško republiko in Habsburško monarhijo, to pa je pomenilo tudi fizično ločitev Beneških Slovencev od pretežnega dela slovenskega naroda, ki je živel v Habsburški monarhiji. Meja sicer ni bila neprodušno zaprta, kar kažejo tudi sorodnosti v kulturi in jeziku z Breginjem, seveda pa je bil pretežni del gospodarstva Beneških Slovencev navezan na jug, v Furlansko nižino. Vzrok za to je bila tudi slaba prometna povezanost med vasmi v strmih pobočjih, ki jih ločujejo globoke doline. Ta svet je tudi reliefno manj primeren za kmetijsko rabo, zato je bilo življenje beneških kmetičev trdo.

Jezik terskih Slovencev je vzor najbolj zahodnega slovenstva, je kot živ muzej slovenskega jezika, saj ohranja slovenske izraze, ki so drugod že izginiti. Študijo o tem je napisal tržaški profesor Pavle Merku, letošnji Prešernov nagrajenec. Meni, da so bile tukajšnje strmine prehude za osvajalce, zato so ljudi pustili govoriti njihov jezik, to pa so oblasti tudi izrabile kot dokaz, da skrbijo za narodnostne pravice manjšine. Zavest o pripadnosti manjšini in njenih pravicah se je močno utrdila po zaščitnem zakonu o manjšinah iz leta 2001, ki je prej zatajevano Tersko dolino uvrstil v območje manjšinske jezikovne zaščite. V letu 2012 so prebivalci Terske doline prvič lahko vpisali otroke k pouku slovenščine, in to jim prinaša novo upanje.

Slika 11: Etnografski muzej v Bardu so postavili v nekdanji vaški mlekarni.

Terskim Slovencem je šele zakon iz leta 2001 priznal status slovenske manjšine, pred tem pa so bili izpostavljeni različnim procesom (in pritiskom), ki so vodili k izginjanju s tega prostora in občutku, da so od vseh pozabljeni. V približno 30 vaseh in zaselkih, ki so posejani po sončnih terasah nad dolinami, prebiva okoli 3000 ljudi slovenskega rodu. Živijo deloma od svoje zemlje in gozda, deloma pa od služb v bližnjih furlanskih mestih.

Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja je Henrik Tuma raziskoval pokrajino okrog Tera in izdelal zemljevid s slovenskimi in furlanskimi imeni krajev. Leta 1933 je v Planinskem vestniku zapisal, da je bilo prebivalstvo Beneške Slovenije do prve svetovne vojne čisto slovensko. Leta 1901 je občina Bardo štela 484 družin, od teh je bilo 469 slovenskih.

V drugi polovici 19. in v 20. stoletja se je prebivalstvo Terske doline močno izseljevalo, kar je občutno poseglo v demografske, gospodarske in socialne razmere v dolini. Gospodarstvo je nazadovalo, kmetijska dejavnost se je opuščala, mladi so odhajali, mnogi med njimi v belgijske in francoske rudnike. Prva svetovna vojna je prinesla v te kraje tragične razmere, ko so se Beneški Slovenci bojevali na strani Italije proti Slovencem v avstrijski vojski.

Po 1. svetovni vojni se je stanje še poslabšalo, najprej zato, ker je Italija svoje meje pomaknila še onstran Soče na rapalsko mejo. Največje

Slika 12: Orodja in predmeti v etnografskem muzeju povedo, da so Terski Slovenci pripadali slovenski kulturi.

nazadovanje pa se je za Beneške Slovence začelo s prihodom fašizma, ki si je prizadeval za popolno asimilacijo Slovencev. Vzel jim je osnovne narodnostne pravice, uporabo slovenskega jezika in pravico do šolanja v maternem jeziku. Sicer so tukaj že veliko let pred fašizmom govorili: *‘Questi slavi bisogna eliminarli’* (Te Slované je treba iztrebiti). Slovenski jezik so hoteli povsem izkoreniniti z uvajanjem otrok v vrtce, kjer se je govorilo izključno italijansko, slovenščino so prepovedali tudi v Cerkvi. Bevkov Kaplan Martin Čedermac je simbol boja Slovencev v Benečiji za materni jezik.

Tudi čas po drugi svetovni vojni Slovincem v Benečiji ni bil naklonjen. Reka Idrija je spet ločevala dva sveta, italijanske oblasti pa so domače ljudi prepričevale, da je onstran mejne Idrije vse do Vladivostoka en sam komunizem. Ideološki pritisk oblasti na slovensko prebivalstvo v Italiji je bil hud, meja pa je postala strogo varovana in prehod na slovensko stran so administrativno močno ovirali. Danes je zgodovinsko potrjeno, da je v Benečiji po vojni močno delovala tajna organizacija GLADIO, njen cilj pa naj bi bil boj proti komunistični grožnji. Ker do spopadov časa hladne vojne ni prišlo, je organizacija Gladio v obmejnem pasu delovala predvsem tako, da je s propagando ljudi odvrčala od stikov s Slovenijo. To je bilo čutiti vse do osamosvojitve Slovenije.

V zadnjem času je bil za življenje v Benečiji usoden potres leta 1976, ki je imel središče v neposredni bližini, v Huminu. Stare kamnite hiše so se sešule in mnogi domačini so dokončno odšli. Z obnovo so prišli novi lastniki, ki ne izhajajo od tod, hiše pa so kupili za počitnikovanje. Mnoge hiše v 30 vaseh Terskih dolin so opustele. Prof. Viljem Černo, današnji skrbnik slovenstva v Terskih dolinah, mi je nedavno rekel, kako bi bilo lepo, če bi te opustele hiše kupili Slovenci iz Slovenije, saj bi s tem domačini v Terski dolini dobili slovenske sosede. Lepo, a se žal ne zgodi!

V zadnjih letih Tersko dolino, predvsem njeno središče Bardo vse bolj odkrivajo tudi izletniki iz Slovenije. Domačini so po potresu l. 1976 zbirali predmete, ki pričajo o nekdanjem življenju v teh dolinah, in ustanovili etnografski muzej.

V potresu porušeno cerkev so postavili na novo, ne le zaradi vere, ampak tudi zaradi trmaste zvestobe domači govorici, o čemer priča zapis v terščini ob križevem potu. Za slovenski utrip življenja v Terski dolini skrbita predvsem profesor Viljem Černo, domačin iz Barda, in župnik Renzo Calligaro, sicer Furlan, ki pa že 40 let živi tukaj in podpira ohranitev slovenskega jezikovnega in kulturnega izročila. Da smo v kraju, kjer pretežno govorijo »po naše«, nam kažejo tudi imena ulic – Zakostanj, Tam na meji, Za vasjo ...

Viri in literatura

1. Viljem Čern, 2006, Terska dolina v besedi, sliki in pesmi, Mohorjeva družba.
2. Andrej Bandelj in Primož Pipan, 2014, Videmsko – LGD.
3. NAZ, 1998, Mračna leta Benečije, Cankarjeva založba.
4. Simon Rutar, 1899, Beneška Slovenija, Matica Slovenska; http://sl.wikisource.org/wiki/Bene%C5%A1ka_Slovenija/Zemljepisni_del.
5. Željko Kozinc, 2002, Lep dan kliče 2, Modrijan.
6. Slovenska manjšina v Italiji: http://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenska_manj%C5%A1ina_v_Italiji.